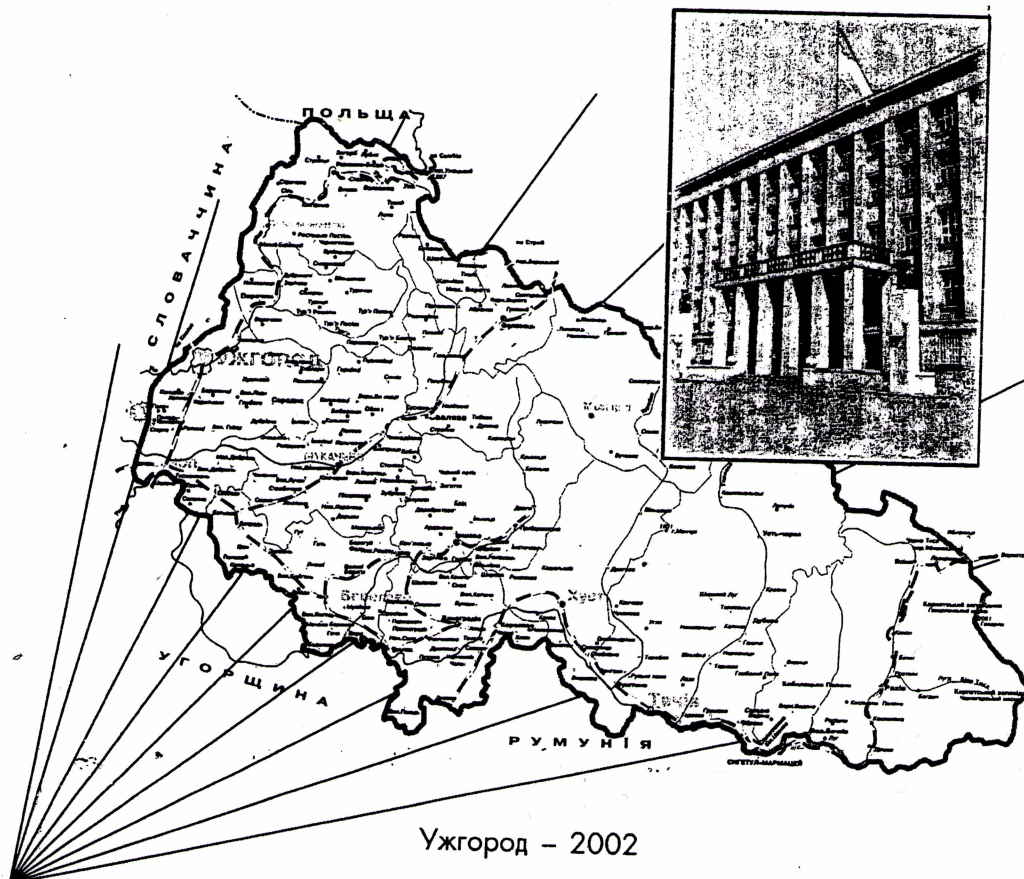

Ужгородський національний університет
Науково-дослідний інститут карпатознавства

CARPATICA - КАРПАТИКА

Випуск 18

Історія, політологія, культура:
минуле і сучасне

*про Європу
в минуле
і сучасне.*

**Ужгородський національний університет
Науково-дослідний інститут
карпатознавства**

CARPATICA – КАРПАТИКА

Випуск – 18

**Історія, політологія,
культура: минуле і сучасне**

Ужгород – 2002

ББК 74.03 (Укр)

К – 83

Редакційна колегія:

Балагурі Е.А., доктор історичних наук, професор.
Вегеш М.М., доктор історичних наук, професор (відп. редактор).
Віднянський С.В., доктор історичних наук, професор.
Данилюк Д.Д., доктор історичних наук, професор.
Котигорошко В.Г., доктор історичних наук, пров. наук. співробітник.
Марина В.В., кандидат історичних наук, старший наук. співробітник.
Пітюлич М.І., доктор економічних наук, професор.
Ресент О.П., член-кореспондент НАН України.
Тиводар М.П., доктор історичних наук, професор.

Рецензенти:

Федака С.Д., кандидат історичних наук, доцент.
Лендшел М.О., кандидат історичних наук, доцент.

Рекомендовано до друку Вченою радою НДІ карпатознавства,
УжНУ 11 квітня 2002р., протокол № 4.

Наукове фахове видання, в якому публікуються результати
дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і
кандидата історичних наук (Додаток до постанови ВАК
України від 11 квітня 2001р., №5-05/4. Бюлетень ВАК України,
№3, 2001).

*До вісімнадцятого випуску наукового збірника "Carpatica-
Карпатика" ввійшли статті та повідомлення, в яких
висвітлюються актуальні проблеми вітчизняної та зарубіжної
історії, політології, етнографії. Значне місце відводиться
культурологічним аспектам.*

Видання розраховано на широкий загал читачів.

© Carpatica-Карпатика. Випуск 18.
Історія, політологія, культура:
минуле і сучасне., 2002.

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІЇ

Прохненко Ігор. Розвиток військової справи даків (I ст. до н.е. – початок II ст. н.е.).....	4
Ліхтей Ігор. Політичний розвиток Чеської держави в другій половині XI ст.....	18
Сліпецький Олег. Німецькі колонії петербурзької губернії у XIX ст.: правовий статус і соціально-економічний розвиток.....	40
Волощук Сергій. А.З.Манфред у науковому та людському вимірі: нові матеріали життя та діяльності історика.....	48
Бевзюк Євген. Національне відродження – історичний етап чи теоретична концепція? (На прикладі лужицьких сербів).....	62
Веґеш Микола. Розвиток сорабістики у Німеччині в XIX ст.....	81
Котляр Ольга. Забезпечення національних прав лужицьких сербів (слов'янської меншини Німеччини) в контексті центрального управління та місцевого самоврядування.....	94
Лазор Оксана. Етнографічне дослідження Адама Фішера “Лужичани”.....	111
Шніцер Ігор. Поїздка А.Глінки на Паризьку мирну конференцію в 1919 р.....	117
Вовканич Іван, Сюсько Іван. Українське питання в повоєнній Словаччині в словацькій історіографії.....	127
Переш Іван. З історії конституційного судочинства Чеської Республіки.....	139
Головач Андрій. Угорщина в системі міжрегіональних зв'язків держав Карпатського регіону.....	144
ПРОБЛЕМИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА ЕКОНОМІКИ	
Фенич Володимир. Церковна політика автономного уряду о.Августина Волошина і Угорщини та національно-політична заангажованість закарпатського духовенства (жовтень 1938 – березень 1939 рр.).....	158
Гапоненко Ірина. Підготовка другого акту агресії проти Підкарпатської Русі (Карпатської України). Позиції союзників Угорщини (кінець 1938 – початок березня 1939 рр.).....	196
Малець Олександр. Етнічна консолідація і самоідентифікація угорців Закарпаття 1944-1991 рр.....	211
Зан Михайло. Угорші Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч. 90-х рр. XX ст.).....	222
Пітюлич Михайло, Мікловда Василь. Розвиток підприємництва, зайнятість та рівень життя сільського населення Закарпатської області.....	237
ПОЛІТОЛОГІЯ	
Веґеш Микола, Остапєць Юрій. Регіональні особливості електорального процесу в Закарпатській області 1991-2002 рр.....	277
Боднар Володимир. Про деякі особливості викладання та вивчення політології в Угорській Республіці.....	288
ЛІТЕРАТУРА І ФОЛЬКЛОР	
Чучка Павло. Карпатська Україна в народно-поетичній творчості.....	297
Росул Тетяна. Етапи розвитку фольклорно-етнографічної думки на Закарпатті.....	306
Сенько Іван. Оповідання “Лаборець” Б.Носака-Незабудова у контексті словацько-українських взаємин.....	322
ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	
Приходько Володимир. Сучасна українська історіографія про системні суспільно-політичні зміни 1989-2002 рр. у ЧР і СР.....	331

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ – ІСТОРИЧНИЙ ЕТАП ЧИ ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ? (НА ПРИКЛАДІ ЛУЖИЦЬКИХ СЕРБІВ)

Феномен серболужицької етноісторії та національного самозбереження представляє значний науковий інтерес у контексті вивчення культурно-національного та етнополітичного розвитку народів і держав європейського континенту на шляху до формування мультикультурного суспільства як базової риси оновленої та інтегрованої європейської цивілізації XXI ст. З огляду на характер мультикультурності - наявність множини або мозаїки специфічних етнокультур у єдиній суспільно-культурній системі, наприклад, тієї ж Німеччини, вивчення унікальної етнічної еволюції лужицьких сербів, починаючи з процесу їх національного відродження у XIX столітті, зараз набуває особливої ваги.

Глибокий науковий аналіз українською історичною наукою етнорозвитку сербів-лужичан у XIX столітті має водночас серйозне теоретичне і практичне значення для об'єктивного розуміння історії, сучасності та перспектив розвитку системи міжнаціональних відносин в Україні. Логічно проводити певні історичні паралелі щодо спільних рис у тисячолітньому розвитку лужицьких сербів у Німеччині та еволюції регіональних груп українців, особливо Західної України - Галичини, Закарпаття і Буковини, які протягом тривалого часу знаходилися в складі чужих неслов'янських держав та іншомовному середовищі і також зберегли свою національну ідентичність. Як і серби-лужичани, вони пройшли в XIX столітті фазу національного відродження, поштовхом і кульмінацією якого були революції 1848-1849 рр. і "весна народів" у Європі.

Автор публікації намагається теоретично обґрунтувати підхід до понять "національне відродження" на прикладі лужицьких сербів, як процесу становлення і росту рівня національної свідомості, зміни етнічної ментальності -

національного самоусвідомлення, культурної, ідейної, політичної і організаційної консолідації національної групи.

Еволюція російської сорабістики та теорії етнічного відродження XIX-XX ст. де що відрізнявся від схожої європейської славистичної галузі. Насамперед, умовою зростання славистичних знань на теренах Російської імперії стала зміна значення слов'янських народів у Європі. Початок національного відродження, зміна статусу слов'ян, притягував вчених, які робили спробу дослідити коріння та перспективи розвитку "слов'янщини". Не залишилась обіч цього Росія - наймогутніша незалежна слов'янська держава XIX ст., насамперед тому, що царизм багато питань зовнішньої політики, її перспективи пов'язував з слов'янськими народами Європи. Багато російських науковців не тільки спостерігали національне відродження у слов'ян, а самі приймали у ньому безпосередню участь, при цьому вони для ознаки процесу, що захопив слов'янство, всі сторони його суспільного та культурного життя використовували термін "відродження". Наприклад О.Гільфердінг одну з своїх праць, яка присвячена самому малочисельному слов'янському народу назвав "Народне відродження Сербів-Лужичан в Саксонії" [1], цей же самий термін використовували випускник Харківського університету, вчений-гуманіст І.І.Срезневський [2], декан Київського університету Т.Флорінський [3] та багато інших славистів.

Інший російський науковець В.І.Ламанський, в якості теоретика історії, пропонує не політичне рішення проблеми відродження слов'янського етносу шляхом його об'єднання з західним чеським та польськими народами, як це було наприклад у ранньому середньовіччі. Він робить висновок про необхідність лише культурної експансії на лужичан, коли серби сприймуть в якості літературної мови російську, а верхньо- і нижнолужицька мови залишаться лише в ролі місцевих діалектів для повсякденного спілкування. Таким чином, національне відродження зарубіжних слов'ян, в т.ч. лужицьких сербів, яке відбувалося на очах науковця, фактично сприймалося В.Ламанським в якості елементу

національно-культурної політики Російської імперії. А російський славист І.Пальмов (1856-1910), розглядаючи минуле самого малого слов'янського етносу, поєднує ідеалістичні та метафізичні елементи неокантіанства з філософією "старих" слов'янофілів. Вчений вважає, що зміст того чи іншого періоду історії лужичан, визначають, насамперед, церковно-політичні та господарські події минулого. Теорія "збереження народності" у І.Пальмова поєднувалась з його панславистськими поглядами на проблему слов'янства в цілому, яке на думку І.Пальмова "намагалось з'єднатися під представництвом Росії" [4]. Виходячи з цього, науковець спрощує поняття процесу національного відродження, зводячи його лише до духовного запозичення у спорідненого слов'янства та консолідації навколо Росії.

Питання національного відродження лужицьких сербів у ХІХ ст. стали предметом гострих теоретико-методологічних дискусій у загальному контексті оновлення слов'янознавства у вітчизняній та зарубіжній історіографії рубежу ХХ-ХХІ ст. Впродовж 20 років - з рубежу 60-70-х років у Інституті слов'янознавства та балканістики АН СРСР (зараз - РАН) велось комплексне наукове дослідження проблем історії народів та формування націй в країнах Центральної та Південно-Східної Європи на перехідному етапі від феодалізму до капіталізму. Як пишуть Т.М.Ісламов та С.М.Фалькович: "В ході реалізації солідної ... програми досліджень під умовною назвою "Відродження" спалахнула гостра дискусія навколо самого цього терміну і його обох різновидностей - "національне Відродження" і "слов'янське Відродження". Ці далеко не беззаперечні, досить неточні, дезорієнтуючі поняття і словосполучення перекочували в лексикон радянських слов'янознавців, міцно утвердившись у вітчизняній історичній та історико-культурній науці з легкої руки колег із Чехословаччини, Болгарії та Югославії, не знайшовши ґрунту лише в одній слов'янській державі - Польщі. Як відомо, першопочатково термін "Відродження" охоплював сферу ідеології і культури та застосовувався переважно для позначення періоду нібито найвищого

розвитку культури, національної самосвідомості і національних рухів відповідних слов'яномовних народів, безвідносно до того, чи "відроджувалося" що небудь і взагалі чи було чому відроджуватися, або чи мова повинна була йти про зовсім нові явища і процеси, які ніколи до того не мали місця в історії тих же слов'янських народів" [5].

Далі вони стверджують, що в 60-70-ті роки термін "Відродження" набув розширювального тлумачення: "Його стали трактувати як узагальнююче поняття, яке відбивало всі процеси - соціальні, економічні, етнокультурні і етнополітичні - перехідної від феодалізму до капіталізму епохи" [6]. Так звані неовідроджувальні теорії особливо підтримував директор ІСБ АН СРСР Д.Ф.Марков - пропагандист "комплексності" в історичних дослідженнях [7]. Але всередині інституту сформувалася і група опонентів даної концепції, з-поміж яких виділявся відомий дослідник нової історії країн Центральної та Південно-Східної Європи І.С.Міллер. Останній заперечував доцільність "широкого" тлумачення поняття "національне відродження" і зазначав, що "слов'янське відродження" ХІХ ст. по-суті виключає поляків, росіян, білорусів і українців із кола слов'ян, які "відроджувалися" [8]. Водночас І.С.Міллеру належали ідеї про необхідність детального вивчення парадигми "феодална народність - буржуазна нація", ролі літературної мови, національної культури і національної ідеології в становленні нації [9].

Дискусія і результати вивчення московськими славістами питань національного відродження слов'ян відображені в ряді узагальнюючих досліджень ІСБ АН СРСР. У стислому вигляді в збірнику досліджень з історії формування національних культур в країнах Центральної та Південно-Східної Європи дискусійні пункти концепції виклав у 1977 р. В.Дьяков. Його стаття йменувалася "Епоха "національного відродження в Центральній та Південно-Східній Європі (соціальний зміст, періодизація, шляхи дослідження)" [10]. Автор на самому початку зауважує про відносність поняття "національне відродження", яке неоднозначно сприймається істориками нового часу і

слов'янознавцями з різних країн. Відразу ж звертає на себе увагу, що аргументацією для цього служить, як і у І.С.Міллера, посилання на працю польського історика Ю.Хлебовчика з 1975 р., де твердиться про ненауковість поняття "національне відродження" [11]. Але для В.А.Дьякова термінологічні розходження не міняють соціальної суті процесів кінця XVIII ст. і майже всього XIX ст. - періоду генезису капіталізму, боротьби за створення нових незалежних держав, формування націй та національних культур.

Сучасні російські історики підкреслюють, що до 70-х років не було зроблено яких-небудь серйозних спроб співвіднести "національне" та "слов'янське" відродження ні з класичним європейським Ренесансом, від якого він був запозичений, ні з Просвітництвом, з яким він був пов'язаний змістовно і генетично. Радянська славистична наука багато чого втратила, полишивши в забутті загально признану історико-культурну, історико-філософську та історико-літературну категорію, відому під назвою Просвітництво. "Вітчизняне слов'янознавство, однак, встановило свою, особливу періодизацію перехідної від феодалізму до капіталізму епохи, виділивши, зокрема, для західних слов'ян, а інколи і для балканських, спеціальний етап, назвавши його "національним Відродженням", який фактично співпадає у його поміркованому варіанті з Просвітництвом" [12].

Але протягом 80-х років XX ст. в СРСР поступово утвердилося близьке до західної історіографії тлумачення Просвітництва як особливого етапу в розвитку європейської цивілізації і як самостійної історичної епохи. Щодо аналізу розвитку еволюції слов'янських народів першими почали застосовувати Просвітництво у такому контексті вчені-полоністи ІСБ АН СРСР. Зокрема, завдяки роботам А.В.Ліпатова та І.І.Свирідова, категорія Просвітництва на кінець 80-х років остаточно закріпилася в слов'янознавчих дослідженнях [13].

Вперше в Радянській славистиці в узагальнюючому методологічному вигляді спробував, однак, проаналізувати взаємозв'язок понять "національне-слов'янське відродження"

та "Відродження-Просвітництво" В.Дьяков. Він розкриває у статті 1977 р. наступні важливі питання: 1) як співвідноситься національне відродження в Центральній та Південно-Східній Європі з західноєвропейською епохою Відродження; 2) який історичний зміст епохи національного відродження в даних країнах і як співвідносяться в цій епосі фактори соціально-економічного і політичного розвитку з факторами, що відносяться до сфери культури; 3) яка специфіка епохи національного відродження для окремих регіонів і країн Центральної та Південно-Східної Європи і, що можна сказати про її внутрішню періодизацію [14].

Автор, як бачимо, намагається застосувати у вивченні національного відродження комплексний методологічний підхід і розглядає цю проблему у контексті взаємозв'язку із загальною епохою Відродження, а далі - з епохою Просвітництва, яка логічно витекла із попередніх відроджувальних процесів. Він вважає, що на Заході Відродження та Просвітництво в цілому відбувалися протягом трьох-чотирьох століть: перше - почалося приблизно у XIV ст., а завершилося в XVI ст. чи в першій половині XVII ст.; друге - XVIII ст. (у деяких країнах починається у XVII) із завершальним етапом на початок XIX ст. "Якщо ж говорити про країни Центральної та Південно-Східної Європи, - пише В.Дьяков, - то відповідна історична епоха (мається на увазі Відродження й Просвітництво загалом - Авт.) почалася в більшості з них у другій половині XVIII, а закінчилася в останні десятиліття XIX ст., тобто продовжувалася всього біля ста років" [15]. І саме на цей період в слов'янському світі припадає національне відродження.

За твердженням В.Дьякова, в силу вищевказаного і досить значної специфіки процесів у окремих країнах: "...слова "національне відродження" беруться нами в лапки і використовуються... як субститут набагато точніше відображуючого зміст, але занадто багатослівно вираженого поняття - "період переходу від феодалізму до капіталізму, формування націй, національної самосвідомості та

національних культур в країнах Центральної і Південно-Східної Європи” [16].

Через призму специфіки епох Відродження і Просвітництва, які в регіоні протягом століття “наклалися” одна на одну і переплелися, В.А.Дьяков все ж категорично не заперечує існування у XVIII-XIX ст. процесів національного в т.ч. слов’янського відродження. Він вважає, що скільки-небудь точне датування “пробудження національного життя”, можливе лише для кожної країни окремо, і то не у всіх випадках. Та перші ознаки національного відродження в регіоні Центральної і Південно-Східної Європи можна зареєструвати уже в другій половині XVIII ст. В середині самої епохи “національного відродження”, на думку В.Дьякова, представляється можливим виділити два етапи. Перший із них охоплює початкову стадію розвитку капіталістичних відносин в промисловості і сільському господарстві, а також перший етап формування націй, національної самосвідомості, національної культури. Його завершення варто датувати початком 40-х років XIX ст., тобто періодом визрівання безпосередніх передумов революції 1848 р. Суттю другого етапу була більш-менш відкрита боротьба за ліквідацію феодальних порядків, за відновлення чи завоювання незалежності. Він починається передднем революції 1848 рр. і завершується тим часом, коли в країнах Центральної і Південно-Східної Європи остаточно встановилися капіталістичні відносини (до 80-их років XIX ст.) [17].

Таким чином, радянська й російська історична наука не відмовилися повністю від поняття “національне” або “слов’янське” відродження. Просто у ході наукових дискусій 70-80-х років та в сучасній російській історіографії воно релятивізувалося - набрало дещо відносного характеру. Загалом, правда, з 80-х років XX ст. московські вчені припинили абсолютизувати термін і само поняття “національне відродження” і він застосовується швидше в силу звички та інерції, ніж за переконанням чи через беззаперечну наукову коректність.

Інтелектуальним проривом російської історико-славистичної школи у 90-ті роки загалом з питань висвітлення ключових пунктів етнорозвою слов’янства варто вважати ґрунтовну науково-теоретичну дискусію щодо суті національного відродження у слов’янському світі, започатковану дослідниками з Інституту слов’янознавства і балканістики РАН. Деякими провідними російськими вченими в сучасності переглядається і береться під сумнів навіть саме поняття “слов’янське національне відродження” та піднімається питання про наукову некоректність традиційного тлумачення національно-відроджувальних процесів XVIII-XIX ст. у колишній радянській та сучасній російській і зарубіжній історіографії [18]. Вони вельми аргументовано зазначають, що старі підходи виключають із цих процесів поляків, росіян, українців та білорусів, тому тоді не варто твердити про загальнослов’янський характер “національного відродження” в XIX ст. До цього необхідно додати, що розвиваючи теорію загальності, науковці-марксистки інколи підмінюють “загальність” спільною для слов’ян теорією історико-стадіальної долі. При цьому з комплексної перебудови, що охопила культуру, соціально-економічне життя слов’янських народів, можливо не випадково випала ціла низка самих численних східних слов’ян. І тут доречною буде побудова наступного логічного ланцюга, який на сьогодні не має відповіді. У випадку включення поляків, росіян, українців та білорусів в практику “відродження”, одразу ж поставала необхідність визнати та хронологічно визначити період “занепаду” або “відставання” перелічених народів, що можливо “зашкодило” б державотворчому авторитету східного слов’янства.

Попри принципову правильність тези щодо вузькості і релятивізму дефініції “слов’янське Відродження” та більшу логічність його генетичного зв’язку не з Ренесансом, а з епохою Просвітництва, на нашу думку, такий радикально заперечувальний підхід новітньої російської історіографії значним чином зумовлений методологічною невизначеністю сучасної історичної науки у РФ і Східній Європі загалом.

Перехід від жорсткої формаційної до цивілізаційної концепції висвітлення історії вельми важко дається навіть професійним вченим. Зокрема, російські слависти-реформатори ніяк не можуть відмовитися від теорії детермінації культурно-національного руху слов'ян у XIX ст. виключно переходом від феодальної до капіталістичної суспільної формації в Європі. Тому, нові російські теоретики слов'янства, намагаючись будь-як еkleктично поєднати цивілізаційний підхід з формаційним потрапляють у своєрідну методологічну "пастку" - хитання до крайнощів. По-перше, як прояв рудиментів "формаційності", - не знайшовши критичної маси національних буржуазних елементів серед переважно селянського населення деяких слов'ян, насамперед тих, які не мали у XVIII-XIX ст. своєї національно-самостійної державності, в т.ч. лужицькі серби, вони сумніваються у наявності в даному середовищі будь-якого національного відродження. А, по-друге, як неопрояв "цивілізаційності"- дещо штучно прив'язують вельми специфічні етнорезультативні процеси у слов'янському середовищі виключно до генеральної лінії загальноєвропейського цивілізаційного розвитку та його етапів, втискаючи національне пробудження й відродження слов'ян до Просвітництва, як особливого етапу в розвитку європейської цивілізації і як самостійної історичної епохи, та до його наслідків. Таким чином, і новітні підходи сучасної російської історіографії до феномену національного відродження слов'янства, в т.ч. лужицьких сербів, у XIX ст. варто вважати швидше еkleктичними, ніж методологічного визначеними.

Такий релятивістсько-понятійний, а деколи ще й безапеляційніший новий підхід характерний зараз і для зарубіжного слов'янознавства. Наприклад, Душан Ковач - донедавна директор Інституту історії Словацької АН в "Історії Словащини", виданій в 1998 р., пише стосовно словацького національного відродження: "Цей рух з початку отримав назву "національне відродження", а освічені особи, які стали на його чолі, називалися "національними будителями"...Після детального пізнання цього процесу і

його взаємозв'язку із загальноєвропейським розвитком, сучасна словацька історіографія припинила вживати поняття "національне відродження", або використовує його тільки як вираз того часу" [19].

Не можемо не погодитися із сучасним неабсолютизованим тлумаченням відносності та нечіткості поняття "національне відродження" у загальнослов'янському вимірі. Але стосовно культурно-національного підйому лужицьких сербів у XIX ст. представляється більш-менш правомірним його застосування. По-перше, у випадку лужичан в XIX ст. навіть мова не йшла про формування нації або їх державно-політичне усамостійнення. Вони відносилися до тієї групи слов'янських народів, які донедавна йменувалися "неісторичними". Тобто, до тих, які повністю були позбавлені власної державності або ніколи не мали її. Правда, сучасна наука, в т.ч. західна, відмовилася від концепції "історичні-неісторичні" нації і застосовує більш точний, хоча й громіздкий, термін - "суспільства (народи, нації) з повною або неповною етносоціальною структурою". По-друге, серби-лужичани уже майже тисячоліття знаходилися в домінуючому німецькому середовищі, яке поглинало цей слов'янський масив шляхом асиміляції. Національне серболужицьке відродження XIX ст., з одного боку, стало відгуком на пробудження й формування загальнонімецької нації та держави тому, що розвивалося і у даному контексті, а, з іншого - було самозахисною реакцією цієї меншини на асиміляційний наступ титульної німецької нації. Лише шляхом відродження етнічної самосвідомості через активну культурно-просвітницьку та іншу діяльність лужицьких інтелектуалів-будителів, національних організацій, релігійних общин і територіальних сільських і міських громад з початку XIX ст. вдалося запобігти повній втраті етнічної пам'яті й етноприналежності слов'янського населення Верхньої та Нижньої Лужиць. Сформувалася літературна мова лужичан, було закладено основи національного шкільництва, преси, книгодрукування, збережено і збагачено фольклорні традиції.

Щодо останнього - дійсно первинної народної культури серболужичан, пустим схоластичним спором виглядають дискусії з казуїстичним запитанням: "Чи було що відроджувати і чи взагалі щось відроджувалося?". Насправді, саме в XIX ст. реально і були відроджені масова етнокультура і етнотрадиції Верхньої та Нижньої Лужиць, які знаходилися на грані забуття. І без національного лужицького саме відродження відновлення їх було б неможливим. До речі, ті західнослов'янські - полабсько-прибалтійські племена на території Німеччини, які не пройшли в XIX ст. етап відродження - розчинилися назавжди в німецькому середовищі.

Вважаємо і занадто спрощеним розуміння поняття національного відродження, в т.ч. і сербів-лужичан тільки як вторинного наслідку процесу становлення націй в результаті дії першопричини - переходу від феодалізму до капіталізму, а у ще відвертішій формі економічного детермінізму - промислового перевороту або переходу до індустріальної стадії виробництва. Етнопроцеси набагато складніші і далеко не прямолінійно залежать від зміни матеріальної бази виробництва або системи соціально-економічних відносин. Етновеволюція виразніше пов'язана із культурними змінами, ніж "способом виробництва". Загалом, варто уже звикнути до постулату, що різні сфери суспільного життя, в т.ч. культурні або культурно-національні процеси мають певну автономність, функціонуючи і за власними внутрішніми закономірностями. Інакше вони не були б окремими складовими елементами або підсистемами єдиного суспільства як цілісної системи більш високого порядку.

Критичний аналіз категорій та існуючого понятійного апарату, однак, не означає нігілістське заперечення всього попереднього, що досягнуто славістикою XIX-XX ст. у вивченні проблеми. Попри виключно формаційний підхід радянських і деяких сучасних російських вчених до характеристики і періодизації національного відродження слов'ян, недоцільно абсолютно відкидати ті їх позитивні досягнення, в т.ч. методи комплексного дослідження та логічно побудовану етапізацію. Але позбавивши винятково

соціально-економічного наповнення та збагативши культурно-національними характеристиками. Крім того, застосувавши логічний ланцюжок "Відродження-Просвітництво-національне (слов'янське) відродження", рахуємо більш продуктивним вивчення проблеми також і через цивілізаційні критерії. Застосування такої моделі дозволяє розглядати національне відродження сербів-лужичан у XIX ст., яке є основним предметом і об'єктом нашого дослідження, дійсно більш комплексно і багатогранно. У даному контексті певну новизну мають ідеї українського історика Ю.Павленко про становлення "Новоевропейської" цивілізації [20], що дозволяє уникнути крайнощі і еклетики у підходах, зокрема до національного відродження сербів-лужичан. Вихід з теоретико-методологічного тупика нам вбачається в застосуванні методу комплексного аналізу у контексті цивілізаційного розвитку. Згідно з ним, при розгляді світової історії доцільно притримуватися в триєдності принципів стадіальності (формаційності), полілінійності та цивілізаційної унікальності аналізу історичного процесу, що забезпечує "нове бачення соціокультурного руху людства, створює основу для розуміння внутрішньої єдності його економічного, соціального, політичного, культурного, релігійно-морального та інших аспектів" [21]. Такий метод дослідження видається найбільш раціональним і у вивченні унікального соціокультурного типу серболужицької етноспільноти та процесу її національного відродження і розвитку в XIX ст.

Таким чином, відродження національної свідомості лужицьких сербів та збереження їх культурно-національної специфіки протягом XIX-XX століть відбулося не на шляхах самоізоляції чи протистояння до провідної нації держави, а через запозичення від етнічної більшості культурних досягнень, освоєння лужицькою меншістю цивілізаційних надбань німецького та інших великих європейських народів.

Серболужицьке національне відродження XIX ст. - складний, суперечливий і багатогранний процес, який поєднав у цілісному комплексі культурно-національного

розвитку лужицьких сербів впродовж 1815-1871 рр. загальноєвропейські, загальнослов'янські, загальнонімецькі та конкретно історичні лужицькі культурно-цивілізаційні зрушення, явища, взаємозв'язки і взаємовпливи. Але, беззаперечно, що найпершим дійсно був підйом відродження етноспецифічних рис найменшої за чисельністю західної гілки слов'янства, процес поглибленого її етнічного самоусвідомлення та зміцнення національної свідомості й ідентичності сербів-лужичан. Він розпочався на завершальній хвилі європейського Просвітництва і досяг апогею в культурно-національному русі революційного періоду 1848-1849 рр.

Критична дискусія щодо питання культурно-національного відродження, тобто, чи було що відроджувати з етнічних характеристик серболужицької спільноти [22], є надуманою, схоластичною і безплідною. Впродовж майже тисячоліття - до початку XIX ст. лужицькі серби зберегли основи етнокультури, власну мову, а у XVIII ст. створили національну писемність, літературу, зачатки шкільництва тощо, але, водночас, знаходилися на етапі інтенсивної асиміляції та під загрозою германізації й розчинення у переважаючому за чисельністю німецькому оточенні. Саме тому з початку XIX ст. постала нагальна необхідність національного відродження лужичан. Домінування культурно-національних, а не соціально-економічних чи політичних чинників (як це було характерно для великих європейських народів і націй) у лужицькому відродженні у XIX ст. пояснюється незавершеністю історичного процесу формування етнічного обличчя цієї невеликої спільноти та абсолютною відсутністю перспектив й, відповідно, навіть елементарних спроб з боку сербів-лужичан на створення власної державності. Тому національно-відроджувальний рух лужицьких сербів і у час кульмінаційного підйому - в революційний період 1848-1849 рр. не виходив за рамки культурно-політичних, національно-просвітницьких вимог. Лужицька етноспільнота в силу об'єктивних причин не могла трансформуватися в націю, але розвивалася впродовж досліджуваного періоду - 1815-1871 рр. у загальному руслі

становлення європейських націй, насамперед німецької, а її культурно-національне відродження було складовою частиною становлення новоевропейських націй, чи й більше - Новоевропейської цивілізації.

Національно-культурний рух лужичан - це синтезуюча частина західних та східних культурних досягнень. Специфіка лужицького відродження полягає в тому, що воно проходило на національному ґрунті, але у німецькому культурному середовищі. Треба зауважити, що попередні етапи розвитку німецької культури не мали такого впливу на культурно-національний рух лужичан. Лише в часи, коли ідеологія титульного народу, наприклад під час Реформації або революції 1848-1849 років, виходить за рамки індивідуальної, вона стає органічною для лужичан, хоча при цьому залишаються певні національні елементи, які визначають поведінку етносу, як це було під час березневих подій 1848 р. або у повстанні 1849 р. у Дрездені. Лужицьке відродження має своєрідність, яка полягає в тому, що в співвідношенні культура та історія превагу має перше. Фактично завдячуючи першій серболужичани ідентифікували себе етнічно на протязі багатьох століть. Національне лужицьке відродження - це своєрідний германослов'янський симбіоз, у якому співіснували соціальна ідеологія титульного етносу та філософія національного самозбереження. У лужичан, які переважно були селянами, переобладнала ідеологія дрібнотоварного виробника, в національно-культурному русі не було для рішення своїх національних завдань такого ефективного важеля, як власного станового інституту або представницької установи.

Пробудження серболужичан це закономірне явище, яке є наслідком цивілізаційної єдності старого континенту. Відродження слов'янських народів у першій половині XIX ст. напряму пов'язане з подіями у імперії Габсбургів та різноманітністю форм національного руху у слов'ян. Наприклад, відгуки польського повстання 1830-1831 років були відчутні в Лужицькій області Німеччини. Крім того, рух за об'єднання на території Німеччини та Італії, став одним загальноєвропейським ланцюгом "весни Європи" та "весни

слов'янських народів". На цьому етапі особливого резонансу набули імпульси німецького та слов'янського романтизму. Останній, завдячуючи мовознавчим працям Ф.Боппа, Вільгельма фон Гмбольдта, братів Грімм, Я.А.Смолера, Л.Гаупта та інших, став насправді прогресивним елементом, який здійснив вплив на слов'янську філологію взагалі і на серболужицьку зокрема. Серболужицька мова, як головний елемент етнічної класифікації, у слов'янознавстві набула не тільки наукового інтересу, але від наукового об'єкта стала суб'єктом правового життя серболужичан, набрала нового емансипованого змісту. Мова на протязі багатьох років залишалася не тільки засобом етнічного спілкування, але й важливим елементом етнічної консолідації. Тому не випадково, що серболужицькі національні лідери у ХІХ ст. роблять спробу створити єдиний правопис та подолати діалектичний розподіл етносу, що має на їх думки прискорити процес етнічного відродження. Фактором серболужицького пробудження з початку ХІХ ст. була національна інтелігенція. Джерелом, з якого на протязі багатьох років лужичани черпали патріотичні сили, залишалося етнічне селянство, яке і формувало дрібнобуржуазну, конформістську свідомість у національних лідерів, останні визначали політичну поведінку народу.

Спільним у лужичан з іншими слов'янами в процесі відродження було наступне. По-перше, серболужицьке відродження у часі практично співпало з схожими процесами, які мали місце у інших слов'янських народів та були наслідком загального культурного розвитку європейської цивілізації. По-друге, для лужичан, як і для інших слов'ян, у відродженні своєї етнічності особливе значення набув культурний фактор. Завдяки приведенню культури до високих світових стандартів – це писемність, література та ін., серболужичани змогли інтродукціюватись до слов'янського відродження та існувати у мозаїчному середовищі старого континенту. По-третє, відродження у самого малочисельного слов'янського народу проходило в умовах жорстокої культурної конкуренції з боку романо-германської культури, яка крім цивілізованих методів

боротьби використовувала адміністративні важелі тиску на етнічну культуру слов'ян. По-четверте, лідерами слов'янського відродження була патріотична інтелігенція – носій найкращих світських та культурних традицій, яка і очолила національно-культурний рух. По-п'яте, джерелом серболужицького, чеського та польського пробудження стала духовна культура, яку вони отримали з християнства, а, точніше, його католицької форми. В надрах релігії її писемності слов'яни зберігали свою політичну історію та культурну своєрідність, яку вони виражали письмово.

Особливість серболужицького відродження полягає, насамперед, в його мініатюрності і регіональності та постійній тенденції до зменшення, що було викликано малочисельністю етносу, але що все рівно доповняє європейську цивілізаційну мозаїку. До цього треба додати, що на відміну від інших слов'ян, серби-лужичани у процесі відродження в силу значної етнічної відірваності від сусідніх слов'янських народів були вимушені не тільки використовувати весь свій етнопотенціал, але і активно запозичувати культурні та наукові досягнення титульного німецького етносу. До специфіки відродження самого малочисельного народу можна віднести його неповну соціальну базу, де лідерами стало дрібнобуржуазне селянство, яке фактично і було джерелом національної інтелігенції. Наслідком цього стало панування, насамперед, культурної програми у серболужицькому відродженні та відсутність у останньому соціально-економічної програми, а для інших слов'янських народів відродження було предтечею майбутніх національно-економічних завдань та національного державотворення.

У даному контексті слід підкреслити, що, незважаючи на незавершеність етнічної - соціальної та політичної структуризації, і в новітній історії сербів-лужичан були спроби вийти за рамки культурно-національних і соціально-економічних вимог меншини. Два рази в ХХ ст. - після завершення Першої і Другої світових війн національні лідери намагалися добитися для Лужиці автономного статусу у складі Німеччини або виходу із складу німецької держави та

входження лужицьких земель до Чехословаччини, чи й, навіть, створення серболужицької "мікродержави", розташованої між Німеччиною і Чехословаччиною. Зважаючи хоча б і на це, не варто розглядати серболужицький національний рух XIX-XX ст.ст. як відсталий, нерозвинутий та обмежений, порівняно із національними рухами інших слов'янських народів. Чому високорозвинутим є лише заполітизований національний підйом, який веде до створення національної державності? Хіба має меншу вагу збереження національної ідентичності відносно невеликої етноменшини культурно-просвітницькими методами, як це реально відбулося в серболужицькому відродженні 1815-1871 рр. Лужичани за фактом значного розсіювання в переважно німецькому оточенні навіть претендувати не могли на самостійну державність під час відродження у XIX ст., тому й не ставили це головним завданням національного руху й відродження.

Сумніви деяких сучасних російських дослідників щодо того, було чи не було слов'янське, і нашому випадку – серболужицьке, національне відродження в XIX столітті, як засвідчує здійснений нами аналіз, безпідставні. Навіть більше – можемо стверджувати, що в історії сербів-лужичан XIX-XX ст.ст. відбулося ще декілька хвиль національного відродження: 1918-1933 рр. – після закінчення Першої світової війни, коли відбувся черговий вибух національно-культурного підйому в лужицьких землях, до встановлення нацистської диктатури в Німеччині, яка намагалася стерти серболужицьку меншину; 1945-1948 рр. – коли спостерігався черговий спалах етносвідомості й активізація національно-культурного життя сербів-лужичан. Надалі – з середини 50-х років XX ст. комуністичний режим НДР встановив державний і партійно-політичний нагляд за лужицьким національним рухом, і попри всі позитиви державної матеріально-фінансової підтримки й етногарантії, лужицька спільнота потрапила під повний, в т.ч. організаційний та ідейний контроль т.зв. партійної держави. А державна політика НДР щодо сербів-лужичан щонайперше мала за мету пропагандистський ефект від демонстрації практичного

"інтернаціоналістського" ставлення німецького народу до невеликої слов'янської спільноти, яка мешкала на території німецької держави "робітників і селян". Заформалізований культурно-національний рух лужицьких сербів 50-80-х років XX ст. в НДР втратив внутрішні стимули саморозвитку. Внаслідок цієї стагнації та з інших причин такі внутрішні рушії етнорозвитку сербів-лужичан не спостерігаються і після об'єднання Німеччини в 1990 р. Навпаки, значна різниця в рівнях соціально-економічного розвитку східних і західних земель ФРН спричинила наростання темпів процесу дисперсії в лужицьких сербів – з початку 90-х років XX ст. розгорнулося інтенсивне переселення слов'ян-жителів Нижньої і Верхньої Лужиці на західні землі. Тому такою ж необхідністю, як національне відродження у XIX ст., стає зараз збереження етноспецифічних рис представників лужицької меншини, як в ареалах автохтонного проживання, так і у масштабах всієї Німеччини. Загалом, серболужицька етнокультура залишиться невід'ємною складовою частиною багатогранної мозаїки сучасного мультикультурного суспільства ФРН.

1. Гильфердинг А.Ф. Народное возрождение серболужичан в Саксонии. - С.-Пб., 1868. - Т. 2. - С. 38-47.
2. Срезневский И. И. Путевые письма и заметки о серболужичанах // Живая старина. - С.-Пб., 1890. - Вып. 2. - С. 84-102.
3. Флоринский Т.Д. Лекции по славянскому языкознанию. - С.-Пб., 1897. - Ч.2. - С. 589-591.
4. Пальмов И.С. Из поездки к сербам-лужичанам // Христианское чтение. - 1883. - № 3/4. - С. 446 - 464.
5. Исламов Т.М., Фалькович С.М. Средняя Европа в Новое время (XVIII в. - 1918 г.) // Институт славяноведения и балканистики 50 лет. - М.: Индрик. 1996. - С. 87.
6. Там само. - С.87- 88.
7. Див: Марков Д.Ф. Сравнительно-исторические и комплексные исследования в общественных науках // Вопросы истории. - 1973. - № 10. - С. 93.
8. Миллер И.С. Исследования по истории народов Центральной и Юго-Восточной Европы XIX века. - М.: Наука. - 1980. - С. 433.

9. Миллер И.С. Развитие народов Центральной и Юго-Восточной Европы в эпоху перехода от феодализма к капитализму как проблема комплексного сравнительно-исторического изучения // Советское славяноведение. - 1972. - № 4. - С. 31 - 41.
10. Дьяков В.А. Эпоха "национального возрождения" в Центральной и Юго-Восточной Европе (социальное содержание, периодизация, пути исследования) // Формирование национальных культур в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. - Отв. ред. Злыднев В.И. - М.: Наука. - 1977. - С.19-37.
11. Дьяков В.А. Эпоха "национального возрождения" в Центральной и Юго-Восточной Европе. - С.19 - 20; Миллер И.С. Исследования... - С.433.
12. Исламов Т.М., Фалькович С.М. Названа праця. - С.88 - 89.
13. Культура народов Центральной и Юго-Восточной Европы XVIII-XIX в. Типология и взаимодействие. Под ред. Свиридова И.И. - М.: Наука, 1990.
14. Дьяков В.А. Дьяков В.А. Эпоха "национального возрождения" в Центральной и Юго-Восточной Европе. - С.20.
15. Там само. - С.23.
16. Там само. - С.26.
17. Там само. - С.33 - 34.
18. Див. : Исламов Т.М., Фалькович С.М. Средняя Европа в Новое время (XVIII в.-1918 г.) // - С. 80 - 104.
19. Дьяков В.А. Эпоха "национального возрождения" в Центральной и Юго-Восточной Европе. - С.87
20. Павленко Ю. Три підходи до розуміння світового історичного процесу // Політична думка. - 1997. - № 1. - С. 157-158.
- 21 Там само. - С. 158.
22. Див.: Исламов Т.М. Фалькович С.М. Средняя Европа в Новое время (XVIII в.-1918) // С.87-95.

РОЗВИТОК СОРАБІСТИКИ У НІМЕЧЧИНІ У ХІХ СТ.

Лужицькі серби - автохтонні представники західних слов'ян на території Німеччини. Сьогодні вони являють собою екзотичну етноспільноту, яка за різними даними нараховує від 40 до 60 тис. чоловік. Впродовж тисячоліття проживання у німецькому середовищі серби-лужичани єдині з-поміж племен полабсько-балтійської групи зберегли свою ідентичність, зберегли власну культуру, надали їй емансипованого змісту, а з часом започаткували наукове вивчення своєї історії та моделювання етнічної перспективи. Ця галузь славістики отримала у науці назву сорабістика. Сорабістика – специфічна галузь слов'янознавства, яка займається вивченням минулого і сучасного лужицьких сербів. Термін "сорабістика" усталився у науці з другої половини ХІХ століття і походить від німецького найменування даної етногрупи "сорби".

Дослідження різноманітних аспектів історії та культури лужицьких сербів є комплексною дисципліною. До нього, поряд з історичною проблематикою, входять мовознавство, літературознавство, етнографія та інші суспільні дисципліни. В світлі минулого та сучасності дослідження цього реліктового етнікуму має достатні традиції, виникнення яких припадає ще на першу половину ХІХ ст. Лужицькі серби для науковців різних поколінь та напрямків, національних ідеологів та патріотів – яскравий приклад етнічного довголіття і народної мужності в умовах багатовікової політико-правової домінанти з боку титульного етносу.

Проаналізовані нами праці з історії лужицьких сербів дозволяють класифікувати зарубіжну сорабістику насамперед за національними славістичними школами – серболужицькою і німецькою, чеською і словацькою, польською, болгарською, англійською, романо-германською та іншими слов'янськими групами. В основу такого поділу